

ELŐSZÓ

A reformáció 500. évfordulója jó alkalmat teremt arra, hogy számot vessünk Luther Márton tanításának magyarországi hatásával és a protestantizmus vallási, művelődési és kulturális jelentőségével. Ez a cezúra a Katolikus Egyház számára is lehetőséget nyújt emlékezni arra a hosszú útra, amely a 16. század elejétől átvezette a ma már a posztmodernen is túlmutató jelenbe. A friss nemzetközi és hazai szakirodalom szemlélete jelzi, hogy az alapjaiban átalakuló világban immár erejét veszítette az események felekezeti oldalról való értelmezése, és a különbségek felidézésénél ismét sokkal fontosabb a hasonlóságok megtalálása.

Az évforduló közeledtével a reformációról szóló tudományos konferenciák és publikációk ráirányították a figyelmet egy régóta halogatott adósságra: az egyháztörténet-írás ugyanis máig nem tette fel magának azt a kérdést, hogy vajon mi történt a késő középkori egyházi társadalommal, hova tűnt, mivé vált és milyen átalakulásokon ment keresztül, míg elnyerte újkori alakját. Amíg azonban erről nincsenek adekvát ismereteink, nem beszélhetünk felelősen a mai egyházi társadalom sajátosságairól, jellegzetességeiről sem. Ezért e kérdés történeti szempontú megválaszolására a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola keretein belül működő Pécsi Egyháztörténeti Intézetben úgy határozunk, hogy e tematikában meghirdetett konferenciákon 2016-tól kezdve minden évben áttekintjük egy-egy évszázad legfontosabb jellemzőit, így remélhetőleg 2020-ban a közös munka eredményeként választ adhatunk a magyar katolikus egyházi társadalom utolsó ötszáz évét firtató legfontosabb kérdésekre. E vállalkozás első eredménye ez a kötet, amelyben az egyes tanulmányok a 16. századi püspökök, papok és szerzetesek sorsán és hagyatékán keresztül módszertant és eredményeket kínálnak az egyházi közeg egészét érintő változások megragadására.

A 16. századi Magyar Királyság egyházi társadalmáról szóló konferencia előadásaiból készült tanulmánykötet elolvasása után könnyen olyan érzésünk támadhat, mint annak idején a Trentóban megjelenő zsinati atyáknak. Miként ott sem sikerült elérni az áhított célt, azaz a nyugati kereszténység egységének helyreállítását, mi sem kerültünk sokkal közelebb olyan kardinális kérdések megválaszolásához, hogy hány főt is számlált a klerikusok tömege ebben a korban, és vajon kik is tartoztak teljes bizonyossággal közéjük. Sőt, alapkutatások híján olyan témák is kimaradtak, mint például a komplett egyházi közép-

réteg sorsának bemutatása, a falusi alsópapság széles bázisának lassú erodálódása vagy éppen a pálosok, ferencesek és más kisebb rendek személyi állományi változásának pontos végigkövetése. Mindegyik komoly veszteség, hiszen torzítja tisztánlátásunkat és nagyban megnehezíti a század mérlegének megnyugtató tisztázását.

Az alapvető nehézségek ellenére a kötetben található írások számos alapvető újdonsággal szolgálnak, így – maradva a Trentói Zsinattal való önkényes hasonlatnál – a vállalkozás mégis alapját képezheti egy jövőbeli részletesebb kutatásnak, módszer- és forrástani szempontból egyaránt. Mindezt úgy, hogy e korszak messze rosszabb forrásadottsággal rendelkezik, mint a Mohács előtti évtizedek vagy éppen a 17. század. A több évszázados szakirodalmi termés ellenére a késő középkori egyházi társadalom átalakulásának folyamata rendkívül forráshiányos téma, amelyben fontos és alapvető fejezetek fennmaradó adatok híján mindmáig láthatatlanok. Ennek illusztrálására elegendő az a tény, hogy a Jagelló-korszakból több kanonoki, préposti életpályát ismerünk, mint a következő hetven évből. Remélhetőleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában zajló digitalizációs munka nyomán kinyíló kutatási lehetőségek majd e téren is áttörést hoznak. A kötetben szereplő tanulmányok addig is iskolapéldái lesznek annak, miként lehet értő kézzel hozzányúlni ehhez a témához.

A kötet számos, ma még evidenciaként számon tartott tévhitel és évszázados toposszal számol le. A katolikus egyház 16. századi történetét ugyanis nem lehet csupán a reformáció és az oszmán pusztítás metszetében értelmezni, hiszen számos egyházi struktúra meglepően virulens módon élte túl ezeket az évtizedeket, és maga a katolikus befolyás az élet több területén érzékelhetően megmaradt. A 16. századi egyházi viszonyokat legalább annyira meghatározta a késő középkorral való intézményi, személyi és hitéleti kontinuitás, mint a német területekről beszivárgó újítás és az oszmán hódítás nyomán bekövetkező egyházszervezeti pusztulás. Az eddig alapvetően két komponensűnek elképzelt folyamatok közé tehát mindenképp bele kell illesztenünk azt a folytonosságot, amely jól kitapinthatóan jelen volt a Mohács utáni katolikus világban. A tanulmányok másik fontos konklúziója, hogy a késő középkori egyházi viszonyok bemutatásakor le kell számolnunk azzal a felvilágosodástól jelen levő képpel, amely a vallásosság és az egyházi élet hanyatlását tárta elénk. Ez a vélemény a történettudományban nem új keletű, de a kötet erről szóló tanulmányai minden kétséget eloszlatnak afelől, hogy a Magyar

Királyság katolikus egyházát kifejezetten jó állapotban érték az új eszmei és politikai kihívások, és a kataklizmák ellenére az eredeti struktúrák meglepően szilárdak maradtak a század folyamán, így alapját képezhették a 17. században felgyorsuló katolikus megújulásnak.

A kötet újdonságai közé tartozik annak bizonyítása, hogy a Habsburg-dinasztia milyen komoly szerepet játszott a katolikus befolyás fenntartásában. Meglepő ugyanis, hogy bár a püspöki kar óriási veszteségeket szenvedett az oszmánokkal vívott harcok folyamán, a főpapi rezidenciák zöme évtizedekre elveszett, a létalapjukat képező birtokok jövedelmeit pedig a végvárrendszer fenntartására „államosították”, a főpapság a központi kormány-szerveken keresztül hathatós uralkodói támogatással megőrizte hatalmi súlyát, sőt, a század végére a világi nagybirtokosokkal szemben még növelni is tudta befolyását. Ezzel valójában továbbvitte a Jagellók idején megszilárduló „trón és oltár szövetségét”, amely az újkori katolikus klérusnak egészen napjainkig szinte az egyik alapvető jellemzőjévé vált. Ez a felismerés szintén a kontinuitás fonalát erősíti.

A 16. századi egyházi társadalom kapcsán megkerülhetetlen annak vizsgálata, hogy vajon kikből rekrutálódott a protestáns prédikátorok első nemzedéke, és mi lett a mohácsi csatát túlélő papság és szerzetesség tagjaival. A hagyományos kép szerint a társadalom elnyomott rétegeivel együtt érző ferences barátokból született a reformáció élharcosainak köre, akik jobbára egyenesen Wittenbergből érkeztek haza az új tanokkal. Ezzel szemben inkább a javadalom nélküli vagabund klerikusok lehettek a leginkább érzékenyek a társadalmi problémákra, ők azonban Rómában igyekeztek megszerezni a felemelkedésükhöz szükséges igazolásokat. A „wittenbergi kapcsolat” vékony fonálára mutat rá az a felismerés is, hogy a prédikátorok első nemzedékeinek szocializációjában sokkal fontosabb központnak számított Krakkó és Bécs, mint a reformáció bölcsőjeként ismert szász város. Valójában ugyanabban a miliőben nevelkedett továbbra is a 16. századi egyháziak sora, akiknek hitbéli válasza nem társadalmi formációk vagy eszmei áramlatok, hanem sokkal inkább személyes döntések következménye volt. Ez a hasonlóság megakadályozta, hogy a német területen megfigyelt, egymástól elkülönülő, egymással konfrontatív módon viselkedő, párhuzamos világok alakuljanak ki a Magyar Királyság területén. Ha fellapozzuk a kor katolikus történetíróiról, illetve műveikről szóló tanulmányokat, akkor látható, hogy mennyire hidegen hagyta őket a saját korukban lejátszódó vallásváltás folyamata. Ennek természetesen több oka

is van – miként ez az írásokból ki is derül – de ezek között mindenképp helyet követel magának az a tény, hogy a katolikus egység visszavonhatatlan szakadása a protestáns egyházszervezetek és hitelvi kánonok megszületésével csak a század utolsó szakaszában következett be, és igazi hatása a korszak végére vált érezhetővé.

A kötet tanulságait összegezve megállapíthatjuk, hogy a 16. századi katolikus egyházi társadalom vizsgálatánál megkerülhetetlen a késő középkori kontinuitás szem előtt tartása, valamint a német analógiák sémáinak erőltetése helyett a források talaján álló sajátos magyar reformfolyamatok részletes feltárása, amelyben a protestáns reform mellett figyelemmel kell lenni a struktúrák belső – ettől független – fejlődésére is. A kötet borítóján szereplő mitra megfelelően fejezi ki a század egyházi társadalmával kapcsolatos új elképzeléseket. A középkor egyik értékes főpapi reliquiariuma csak egy 16. századi humanista főpap áldozatos munkája miatt élte túl a korszak megpróbáltatásait és lett ritka mementója a késő középkori egyházi élet, illetve liturgia kora újkori továbbélésének, valamint a hagyományból táplálkozó, ám a világra reflektáló katolikus megújulásnak.